C. CORNÉLII TACITI

Cn. Júlii Agricolae Víta

IMMO. S. ALLEN

C. CORNÉLII TACITI

Cn. Júlii Agricolae Víta.

Typographicís Novís Excúsa,

Cúrante

Immóne S. Allen.

LONDÍNII:
APUD
KEGAN PAUL, TRENCH, TRUBNER ET SOCIOS.
MCMIX.

Frátri Dílectissimo atque Érudítissimo.

DE ÚSU PUNCTI (•)

Novae cujusdam interpunctionis hís-in-páginís periculum féci— nempe puncti (•) —*cui múnus proprium et pecúliáre adjungátur.* Verba *enim duntaxat in quólibet articulo séparáre valet; neque ipsi quidem articulo ullam impónit partítionem. Cavé ergo ne, víso eo* (•), *fínem articuli statim censeas adesse: nihil enim amplius efficit istud, quàm ut oculum admoneat • de véró verbórum ordine, qui alioquín forte parum sit manifestus: quáré perlegere débes usque ad comma proximum, id est • ad fínem articuli, ne sensum ejus corrumpas. At melius per úsum comprehendes.*

*** *Conveniébat semel atque iterum* • comma *post articulum longiorem suppeditáre, etiamsi ita verbium a subjecto suo disjungerétur. Cúrávi véro ne hís-in-locís ulla sit ambiguitas.*

DE QUANTITÁTIS NOTÁTIONE.

Sciendum est, quòd omnes in medio *verbo vócáles, quibus désit accentus, corripiantur; exceptá sólá* **o** post vócálem aliam. [**o** *véro post* **qu, j, o** *nonnunquam corripitur.*]

Saepius pródúcuntur apud fínem *verbi*

vócáles **í, ó, ú**;

syllabae **ás, és, ós,** *atque* '*is*' *in* **iís**;

vócális quaelibet ante **c** fínálem.

Nonnullae sunt exceptiones, quárum plérasque • non operae-pretium foret adnotáre. Monére tantum velim, quòd brevis sit **e** *in* "*mílès* (*mílitis*)" "*obsès* (*obsidis*)" *et nóminátívís similibus. Haecce véro • per accentum* ` *distincta semper invenies.*

Verbum '**es**' *corripitur, etsi eá* ` *careat.*

Verbum '**non**' *pródúcitur, etsi* ´ *careat.*

Discrímimentur **ós** (*óris*), **òs** (*ossis*).

Ablátívos-datívos, **modó, véró,** (*ut váriores*) *sic exhibui; ne cum adverbiis,* **modo, véro,** *confundantur.*

*** *Bene notandum est, quòd accentús* ` ´ *nonnisi* propriam *cujusvís vócális quantitátem indicent; ita ut recté scríberes* "**potèsne**", *quamquam ea* **è** *profectò* longa *existimanda est propter positionem.*

AD LECTÓREM.

Nóli putáre me, lector cárissime, Taciti "*Agricola*" cúrantem, novum quid (consultò saltem) própositúrum · in opusculi illíus interpretátione. Isto fungi múnere · non mihi in animo unquam fuit; multíque érudítiores textum jamjam castígávérunt, adnotátionibusque locuplétávérunt permultís. Vérum si forte lectionem aliquam offendas, cui auctóritas deesse videátur, ne me (quaeso) nimis ácriter insimuláveris. Hoc enim libello · demonstráre duntaxat mólítus sum, quo modó lingua Latína aliquanto facilior liquidiorque exhibéri possit · tum per cláriorem interpunctionis úsum, tum per quantitátis-syllabárum notátionem: et sáné stultum mihi vidébátur, hísce effectís, verbórum sensum etiam tunc · subobscúrum relinquere. Quáré, líterárum bonárum quasi oblítus, animadversionem tuam intende potius in *typographica*, num melius intelligere possís per hoc-genus adjúmenta · quorsum spectet órátio.

Bínae sunt rationes · propter quas "*Agricola*" élégi:—prior, quòd amoenitáte atque honestáte quádam semper énituit (quum antíquórum vel húmánissimi · nonnunquam nóbís nescio-quid fastídii indúcunt); altera quòd, auctóre *Tacito*, Latínitátis exemplum suppeditat · quam-maximé involútum, itaque (hanc-ipsam ob causam) ad allevátiones illas expónendas · aptissimum. Etsi véro táli-quo modó efficere possímus, ut veterum scriptórum opera · minórem nóbís praebeant difficultátem; tamen non dubitandum est quín, pro úsu *hodierno*, Latína lingua cultum débeat habére omníno simpliciorem. Ea autem praefáta difficultas maximé latet in ipso *ordine verbórum*, ac praecipué in móre illo rhétorico, juxtá quem · *verbium* (ut pro distinctione · hanc órátionis partem nuncupáre licet) retinéri solébat usque ad fínem periòdi, quamvís prótractae atque interjectionibus complicátae. Díligenter ergo cúrémus ordinem úsurpáre liquidum, évítáre fúcátum; ne mens lectóris (labóre élocútionem-évolvendi fatígáta) nótiones inclúsas impatienter conculcet. Sermónis enim est, nímírum, sententias *illustráre*, non obscúráre: quáré ineptissimum mihi vidétur (si utique Latínam · in úsum commúnem dédúcere velímus), contextui verbórum adhaerére · pláné obsoléto ac minimé necessitátibus hodiernís accommodáto.

Quínimmo, nonnullae sunt consuétúdines-dícendi antíquae, quae non possunt nóbís non appárére insolitae · eoque asperiores. Hujus generis sunt prólixae illae "*ōrātiones oblíquae*"; dein "*supína*", *infínítívi historici*", "ut *post verbia* 'timendi'", et multa alia: quórum úsum melius foret · vel ad pauca idiomata redigere, vel a loquélá nostrá omníno ablégáre. Bene scio quòd multi, eíque Latínae linguae perítissimi, strénué repugnatúri sint sententiae · tam "boní líterís", tam exemplís omnibus antíquís, aliénae. Sit ita: at usque · absque ullá dubitátione assevéro, quòd tális érudítórum habitus · jamdúdum institútioni vérae maximopere obstiterit. Si enim consíderes quo pacto alumni scholárum nostrárum · ad Latínam accipiendam dúcantur, haud facile te a surrísu continébis. Quam pauca perlegenda! quam multa adnotanda—grammatica, philologica, historica, critica, et nescio-quot plúra! Numquid *nostrátem* linguam tantís súdóribus édiscimus? Minimé quidem, ut opínor. Ab incúnábulís enim *audiendo* · sermónis facultátem acquírimus, senioribus intereá loquélae nostrae menda corrigentibus: deinde, mente corróborátá, multa díversa *legimus*; et nescio-quî, perpaucís régulís enixi, stilo potímur satis lúcido · atque haud ita male expolíto. Quid ergo? Nonne oportet nos · linguam quamlibet aliam addiscere eádem ratione, quá nostrátem; etsi illa non amplius in foro audiátur? Et nonne prorsus est rídiculum, mentem juvenílem sagínáre (ut ita dícam) minútiis illís líteráriis (quam prímum posteá respuendís); et non potius alacritátem quandam excitáre, ad sermónem familiárem · ipsumque linguae genium conquírendum? At dícétur forsitan, quòd vix ullus hís temporibus · Latíne queat sermócinári. Sine dubio: at non semper Latínam-loquentium tális pénúria fuit: et quod anteá solitum est · nímírum rursus in úsum commúnem adhibéri poterit. Quid opus est · *Erasmi* illíus (exempli grátiá) mentionem facere; qui tam insigniter · Latínam linguam ab antíquitáte reduxit, et ad tempora mútáta accommodávit; cujusque Epistolae (tantá úbertáte · festívitáte · húmánitáte ornátae) pro bonae Latínitátis exempláribus semper habébuntur?

Multi autem hís nostrís diébus *novas* quasdam linguas identidem édidérunt — simplicissimé quidem exstructas — per quas spérábant · gentes omnes vinculo quópiam (quum commercii, tum amícitiae) consociáre. Vérumtamen hís omnibus cónátibus · úna difficultas maxima inhaeret. Deest enim e necessitáte · illa norma, vel antíquórum scriptórum consuétúdo, quae sóla refrénáre possit · linguárum omnium ad quotlibet variátiones próclívitátem. Quómodo ergo fieri poterit, quóminus aliam hic · meliorem

excúdet rationem, aliam ille; ita ut mox (ob natúrae húmánae pertináciam) *una* lingua non minus procul quàm hodié · abfutúra sit? Néquáquam véro hujuscemodi fátum · *Latínae* linguae contingere posset, si ad úsum úniversálem extollerétur : namque jam formam sibi propriam habet, ita per multa saecula firmátam, ut nullo modó ausúri símus · illam rádícitus commútáre.

Quod ad Latínae prónuntiátionem attinet (rem sáné graviorem in linguá vulgári), nólim aliquid dícere · praeter hoc:—quòd ratio illa núperrimé apud nos a doctóribus edicta · parum valeat (meá sententiá) ad úsum quotídiánum; quippe quae nimis dúra ac ferrea sit, quàm ut crébrius tolerétur. "Nólim" inquam: quid enim réfert, lector indulgentissime, de meá-ipsíus sententiá balbútíre, quoad rem tam difficilem · tantáque érudítione disputátam? Tacébo igitur, tótamque órátionem meam in medio cursu cohibébo; ne fulmen, ex Olympo quópiam missum, praecipitem me (quasi Phaëthontem) in barathrum dejiciat. Valé!

IMMO S. ALLEN.

Scríbébam Londínii, mense Octóbri,
anno Domini nostri Mille-nongentum
-octávo.

VÍTA

GNAEI JÚLII AGRICOLAE.

I. Clárórum virórum facta móresque posterís trádere—antíquitus úsitátum—ne nostrís quidem temporibus (quamquam incúriosa suorum) aetas omísit; quotiens magna aliqua ac nóbilis virtús vícit · ac supergressa est vitium, parvís magnísque cívitátibus commúne—ignórantiam recti et invidiam. Sed apud priores, ut agere digna-memorátu · prónum magisque in aperto erat; ita celeberrimus quisque ingenio ad pródendam virtútis memoriam · sine grátiá aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio, dúcébátur. Ac pléríque · suam ipsi vítam narráre, fídúciam potius mórum · quàm arrogantiam, arbitráti sunt: nec id Rutilio et Scauro · citrá fidem aut obtrectátioni fuit:—adeo virtútes iisdem temporibus optimé aestimantur, quibus facillimé gignuntur. At nunc, narrátúro mihi vítam défuncti hominis · veniá opus fuit; quam non petîssem, ni incúsátúrus tam saeva et infesta-virtútibus tempora.

II. Legimus: 'quum Aruléno Rustico · Paetus 'Thrasea, Herennio Senecioni · Priscus Helvidius, lau-'dáti essent, capitále fuisse; neque in ipsos modo 'auctóres, sed in libros quoque eorum, saevítum—'délégáto triumvirís ministerio, ut monumenta clárissi-

‘mórum ingeniorum in comitio ac foro úrerentur.’ Scílicet illo igne · vócem populi Rómáni, et líbertátem senátús, et conscientiam generis húmáni, aboléri arbitrábantur; expulsís insuper sapientiae professóribus · atque omni boná arte in exilium actá, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profectò grande patientiae documentum: et sícut vetus aetas vídit · quid ultimum in líbertáte esset; ita nos · quid in servitúte, adempto per inquísítiones · etiam loquendi audiendíque commercio. Memoriam quoque ipsam cum vóce perdidissémus, si tam in nostrá potestáte esset · oblívisci, quàm tacére.

III. Nunc démum redit animus: et quamquam prímo statim beátissimi saeculi ortu · Nerva Caesar res ólim dissociábiles miscuerit (—principátum ac líbertátem); augeatque quotídié félícitátem temporum · Nerva Trajánus; nec spem modo ac vótum Sécúritas Publica, sed ipsíus vóti fídúciam ac róbur, assumpserit: nátúrá tamen infirmitátis húmánae, tardiora sunt remedia quàm mala; et—ut corpora nostra lenté augescunt, cito extinguuntur—sic ingenia studiaque oppresseris · facilius quàm revocáveris. Subit quippe etiam ipsíus inertiae dulcédo; et invísa prímo · désidia postrémo amátur. Quid? si per quindecim annos (grande mortális aevi spatium) multi · fortuitís cásibus, promptissimus quisque · saevitiá principis, intercidérunt: pauci et (uti dixerim) non modo aliorum, sed etiam nostri, superstites sumus:—exemptís e mediá vítá tot annís, quibus juvenes ad senectútem, senes prope ad ipsos exactae aetátis terminos, per silentium vénimus. Non tamen pigébit, (vel inconditá ac rudi vóce) memoriam prioris servitútis, ac testimónium praesentium bonórum, composuisse. Hic interim liber, honóri Agricolae soceri mei destinátus, professione pietátis · aut laudátus erit, aut excúsátus.

IV. Gnaeus Július Agricola, vetere et illustri Forojúliensium colóniá ortus, utrumque avum · prócúrátórem Caesarum habuit (quae equestris nóbilitas est). Pater fuit Július Graecinus, senátórii ordinis, studio éloquentiae sapientiaeque nótus, iisque ipsís virtútibus íram Caii Caesaris meritus ; namque Marcum Sílánum accúsáre jussus, et (quia abnuerat) interfectus, est· Máter · Júlia Procilla fuit, rárae castitátis. In hujus sinu indulgentiáque éducátus, per omnem honestárum artium cultum · pueritiam adolescentiamque transégit. Arcébat [hoc] eum ab illecebrís peccantium (praeter ipsíus bonam integramque nátúram)—quòd statim-parvulus sédem ac magistram studiorum · Massiliam habuit, locum Graecá cómitáte et próvinciáli parsimónia · mixtum ac bene compositum. Memoriá teneo, solitum ipsum narráre : 'se prímá-in-juventá studium philo-'sophiae ácrius (ultrá quàm concessum Rómáno ac 'senátóri) hausisse, ni prúdentia mátris · incensum ac 'flagrantem animum coërcuisset.' Scílicet sublíme et érectum ingenium, pulchritúdinem ac speciem magnae excelsaeque glóriae, vehementius quàm cauté appetébat. Mox mítigávit ratio et aetas ; retinuitque (quod est difficillimum) ex sapientiá modum.

V. Príma castrórum rudímenta · in Britanniá Suétónio Paulíno, díligenti ac moderáto duci, approbávit, électus · quem contubernio aestimáret. Nec Agricola licenter (móre juvenum, qui mílitiam in lascíviam vertunt), neque segniter ad voluptátes et commeátús, titulum tribúnátús · et inscítiam rettulit : sed noscere próvinciam, nosci exercitui ; discere a perítís ; sequi optimos ; nihil appetere jactátione, nihil ob formídinem recúsáre ; simulque et anxius et intentus agere. Non sáné alias excitátior · magisque in ambiguo Britannia fuit. Trucídáti veteráni ; incensae

colóniae ; intersepti exercitús · tum de salúte, mox de victóriá, certávére. Quae cuncta—etsi consiliis ductúque *alteríus* agébantur, ac summa rérum et recuperátae próvinciae glória · in *ducem* cessit—artem et úsum et stimulos addidére juveni ; intrávitque animum · mílitáris glóriae cupído (ingráta temporibus, quibus · sinistra ergá éminentes interpretátio [erat], nec minus perículum ex magná fámá · quàm ex malá).

VI. Hinc · ad capessendos magistrátús in urbem dígressus, Domitiam Decidiánam (splendidís nátálibus ortam) sibi junxit : idque mátrimónium ad-majóra nítenti · decus ac róbur fuit. Vixéruntque mírá concordiá, per mútuam cáritátem · et invicem se anteponendo ; nisi quòd in boná uxóre · tanto major laus, quanto in malá plus culpae, est. Sors quaestúrae próvinciam Asiam, próconsulem Salvium Titiánum, dedit. Quórum neutro corruptus est ; quamquam et próvincia · dívès ac paráta peccantibus, et próconsul (in omnem aviditátem prónus) quantálibet facilitáte redemptúrus esset mútuam dissimulátionem mali. Auctus est ibi fíliá, in subsidium simul · et sólátium ; nam fílium ante sublátum · brevi ámísit. Mox inter quaestúram ac tribúnátum-plebis, atque ipsum etiam tribúnátús annum, quiéte et ótio transit—gnárus sub Neróne temporum, quibus inertia pro sapientiá fuit. Ídem prætúrae tenor · et silentium ; nec enim júrisdictio obvénerat. Lúdos et inánia honóris · medio rationis atque abundantiae duxit—uti longé a luxuriá, ita fámae propior. Tum électus a Galbá · ad dóna templórum recognoscenda, díligentissimá conquísítione fécit ; ne cujus-alteríus sacrilégium res-publica, quàm Nerónis, sensisset.

VII. Sequens annus · gravi vulnere animum domumque ejus afflixit. Nam classis Othóniána licenter

vaga, dum Intemelios (Liguriae pars est) hostíliter populátur, mátrem Agricolae in praediis suís interfécit; praediaque ipsa · et magnam patrimónii partem díripuit (quae causa caedis fuerat). Igıtur ad sollemnia pietátis profectus, Agricola nuntio 'affectáti a Vespasiáno imperii' déprehensus, ac statim in partes transgressus, est. Initia principátús ac statum urbis · Múciánus regébat—juvene admodum Domitiáno, et ex paterná fortúná tantum licentiam úsurpante. Is · missum ad délectús agendos Agricolam, integréque ac strénué versátum, vícésimæ legioni (tardé ad sacrámentum transgressae) praeposuit, ubi décessor séditiosé agere narrábátur: quippe légátís quoque consuláribus · nimia ac formídolósa erat; nec légátus praetórius ad cohibendum potens (incertum, suo an mílitum ingenio). Ita successor simul · et ultor électus, rárissimá moderátione máluit vidéri invénísse bonos · quàm fécisse.

VIII. Praeerat tunc Britanniae Vettius Bólánus, placidius quàm feróci próvinciá dignum est. Temperávit Agricola vim suam · ardóremque compescuit, ne incresceret—perítus obsequi, érudítusque · útilia honestís miscére. Brevi deinde Britannia consulárem Petílium Ceriálem accépit. Habuérunt virtútes spatium exemplórum. Sed prímo Ceriális · labóres modo et discrímina, mox · et glóriam, commúnicábat; saepe parti exercitús · in experímentum, aliquando majóribus cópiis ex éventu, praefécit. Nec Agricola umquam in suam fámam · gestís exsultávit; ad auctórem ac ducem, ut minister, fortúnam referébat. Ita virtúte in obsequendo, verécundiá in praedicando, extrá invidiam · nec extrá glóriam erat.

IX. Revertentem ab légátione legionis · dívus Vespasiánus inter patricios ascívit; ac deinde próvinciae Aquítániae praeposuit, splendidae imprímís

dignitátis (administrátione, ac spe consulátús · cui destinârat). Crédunt pléríque, 'mílitáribus ingeniis subtílitátem deesse; quia castrensis júrisdictio, sécúra et obtúsior · ac plúra manu agens, calliditátem fori non exerceat.' Agricola nátúráli prúdentiá, quamvís inter togátos, facile justéque agébat. Jam véro tempora cúrárum remissionumque · dívísa :—ubi conventús ac júdicia poscerent, gravis · intentus · sevérus · et saepius misericors: ubi officio satisfactum, nullá ultrá potestátis persóná; tristitiam et arrogantiam et aváritiam exuerat; nec illi (quod est rárissimum) aut facilitas auctóritátem, aut sevéritas amórem, déminuit. Integritátem atque abstinentiam in tanto viro referre, injúria virtútum fuerit. Ne fámam quidem (cui saepe etiam boni indulgent) ostentandá virtúte · aut per artem quaesívit: procul ab aemulátione adversus collégas, procul a contentione adversus prócúrátóres—et vincere · inglórium, et atteri · sordidum, arbitrábátur. Minus triennium in eá légátione détentus, ac statim ad spem consulátús revocátus, est; comitante opínione, 'Britanniam ei próvinciam dari' (nullís in hoc suís sermónibus, sed quia par vidébátur). Haud semper errat fáma; aliquando et élégit. Consul, égregiae tum spei fíliam · juveni mihi despondit; ac post consulátum collocávit: et statim Britanniae praepositus est, adjecto pontificátús sacerdótio.

X. Britanniae situm populosque · multís scriptóribus memorátos, non in comparátionem cúrae ingeniive referam; sed quia tum prímum perdomita est: ita, quae priores nondum-comperta éloquentiá percoluére, *rérum* fidé trádentur. Britannia—insulárum, quas Rómána nótitia complectitur, maxima—spatio ac coelo in orientem · Germániae, in occidentem · Hispániae, obtenditur; Gallís in merídiem etiam inspicitur: septen-

trionália ejus, nullís contrá terrís, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam tótíus Britanniae Lívius · veterum, Fabius Rusticus · recentium, éloquentissimi auctóres, oblongae scutulae vel bipenni assimilávére. Et est ea facies citrá Calédoniam, unde et in úniversum fáma est transgressa. Sed immensum et énorme spatium · prócurrentium extrémo jam littore terrárum, velut in cuneum tenuátur. Hanc óram novissimi maris · tunc prímum Rómána classis circumvecta, insulam esse Britanniam affirmávit: ac simul · incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invénit domuitque. Dispecta est et Thúlé, quam hactenus nox et hiems operiébat. Sed mare pigrum et grave rémigantibus, perhibent; ne ventís quidem proinde attolli: crédo quòd ráriores · terrae montesque (causa ac máteria tempestátum), et profunda móles continui maris · tardius impellitur. Nátúram óceani atque aestús · neque quaerere hujus operis est, ac multi rettulére. Únum addiderim: nusquam látius dominári mare; multum-flúminum huc atque illuc ferre, nec littore-tenus accrescere aut resorbéri, sed influere penitus atque ambíre, et jugís etiam ac montibus inseri · velut in suo.

XI. Caeterum Britanniam · qui mortáles initio coluerint, indigenae an advecti—ut inter barbaros, parum compertum. Habitús corporum · varii; atque ex *eo* argúmenta. Namque rutilae Calédoniam-habitantium comae, magni artús—Germánicam oríginem assevérant. Silurum coloráti vultús, torti plérumque crínes, et posita-contrá Hispánia—Ibéros veteres trajécisse · easque sédes occupâsse, fidem faciunt. Proximi Gallís · et *similes* sunt:—seu dúrante oríginis vi, seu (prócurrentibus in díversa terrís) positio coeli · corporibus habitum dedit. In-úniversum tamen aestimanti—Gallos vícínam insulam occupâsse, crédibile est. Eorum

sacra déprehendas, superstitionum persuásiones; sermo · haud multum díversus; in déposcendís perículís · eadem audácia, et (ubi advénére) in détrectandís · eadem formído. Plús tamen feróciae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax émollierit. Nam Gallos quoque in bellís flóruisse accépimus; mox segnitia cum ótio intrávit, ámissá virtúte pariter-ac líbertáte. Quod Britannórum ólim-victís événit: caeteri manent · quáles Galli fuérunt.

XII. In *pedite* róbur: quaedam nátiones et *curru* proeliantur; honestior · auríga, clientes própugnant. Ólim *régibus* párébant; nunc per *principes* factionibus et studiis trahuntur: nec aliud adversus validissimas gentes pro nóbís útilius, quàm quòd in commúne non consulunt. Rárus duábus tribusque cívitátibus, ad própulsandum commúne perículum, conventus: ita singuli pugnant, úniversi vincuntur. Coelum crébrís imbribus ac nebulís foedum; asperitas frígorum abest. Diérum spatia · ultrá nostri orbis mensúram; nox · clára et (extrémá Britanniae parte) brevis, ut fínem atque initium lúcis exiguo discrímine internoscas. ‘Quod-si ‘núbes non officiant, aspici per noctem · sólis fulgórem; ‘nec occidere et exsurgere, sed *transíre*,’ affirmant. Scílicet extréma et plána terrárum · humili umbrá non érigunt tenebras; infráque coelum et sídera · nox cadit. Solum—praeter oleam vítemque et caetera · calidioribus terrís oríri suéta—patiens frúgum, fécundum: tardé mítescunt, cito próveniunt; eademque utriusque rei causa—multus húmor terrárum coelíque. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victóriae. Gignit et óceanus margaríta, sed subfusca ac líventia. Quídam ‘artem abesse legentibus’ arbitrantur; ‘nam in Rubro Mari · víva ac spírantia saxís ‘ávelli; in Britanniá, prout expulsa sint, colligi.’ Ego

facilius crédiderim, nátúram margarítís deesse · quàm nóbís aváritiam.

XIII. Ipsi Britanni délectum ac tribúta et injuncta imperii múnera · impigré obeunt, si injúriae absint : has aegré tolerant, jam domiti ut *páreant*, nondum ut *serviant*. Igitur prímus omnium Rómánórum, dívus Július, cum exercitu Britanniam ingressus—quamquam prosperá pugná terruerit incolas, ac littore potítus sit—potest vidéri *ostendisse* posterís, non *trádidisse*. Mox · bella cívília, et in rem-publicam versa · principum arma, ac longa oblívio Britanniae · etiam in páce. '*Consilium*' id dívus Augustus vocábat, Tiberius '*praeceptum*.' Agitâsse Caium Caesarem de intrandá Britanniá, satis constat, ni vélox ingenio · móbilis poenitentiae, et ingentes adversus Germániam cónátús frustrá fuissent. Dívus Claudius · auctor iteráti operis :—transvectís legionibus auxiliisque, et assumpto in partem rérum Vespasiáno : quod · initium ventúrae mox fortúnae fuit. Domitae gentes, capti réges, et monstrátus fátís Vespasiánus.

XIV. Consulárium prímus · Aulus Plautius praepositus, ac subinde Ostórius Scapula; uterque bello égregius : redactaque paulátim in formam próvinciae · proxima pars Britanniae, additá insuper veteránórum colóniá. Quaedam cívitátes · Cogidumno régi dónátae (is ad nostram usque memoriam fídissimus mansit) ; ut, vetere ac jamprídem receptá populi Rómáni consuétúdine, habéret instrúmenta servitútis · et réges. Mox Dídius Gallus parta a prioribus · continuit—paucís admodum castellís in ulteriora prómótís, per quae fáma aucti officii quaererétur. Dídium Veránius excépit : isque intrá annum extinctus est. Suétónius hinc Paulínus biennio prosperas res habuit, subactís nátionibus · firmátísque praesidiis ; quórum fídúciá

Monam insulam (ut víres rebellibus ministrantem) aggressus, terga occásioni patefécit.

XV. Namque (absentiá légáti · remóto metu) Britanni agitáre inter se mala servitútis, conferre injúrias · et interpretando accendere. 'Nihil próficí 'patientiá, nisi ut graviora · tamquam ex-facili toleran-'tibus imperentur. *Singulos* sibi ólim réges fuisse: 'nunc *bínos* impóni; e quibus légátus in sanguinem, 'prócúrátor in bona, saevíret. Aequé *dis*cordiam 'praepositórum, aequé *con*cordiam, subjectís exitio-'sam: alteríus centuriones, alteríus servos, vim et 'contumélias miscére. Nihil jam cupiditáti, nihil 'libídini, exceptum. In proelio *fortiorem* esse · qui 'spoliet: *nunc* ab ignávís plérumque et imbellibus · 'éripi domos, abstrahi líberos, injungi délectús · tam-'quam *mori* tantum pro patriá nescientibus. Quantu-'lum enim transîsse mílitum, si sese Britanni numerent? 'Sic Germánias excussisse jugum, et flúmine · non óceano 'défendi. Sibi patriam · conjuges · parentes, illís ávári-'tiam et luxuriam, causas belli esse. Recessúros, ut 'dívus Július recessisset, modo virtútem majórum 'suorum aemulárentur. Néve proelii úníus-aut-alteríus 'éventu pavescerent; plús impetús, majórem con-'stantiam, penès miseros esse. Jam Britannórum etiam '*deos* miseréri; qui Rómánum ducem absentem, qui 'relégátum in aliá insulá exercitum, détinérent: jam 'ipsos, quod difficillimum fuerit, délíberáre. Porro in 'ejusmodi consiliis, perículósius esse déprehendi · quàm 'audére.'

XVI. Hís atque tálibus invicem instincti—Boudicéá, generis régii féminá, duce (neque enim sexum in imperiis discernunt)—sumpsére úniversi bellum; ac sparsos per castella mílites · consectáti, expugnátís

praesidiis, ipsam colóniam invásére · ut sédem servitútis. Nec ullum in barbarís saevitiae genus · omísit íra et victória. Quod-nisi Paulínus (cognito próvinciae mótu) properé subvénisset, ámissa Britannia foret; quam únius proelii fortúná · veteri patientiae restituit—tenentibus arma plerísque, quos conscientia défectionis · et propius ex légáto timor agitábat, qui (égregius caetera) arroganter in déditos et (ut suae quoque injúriae ultor) dúrius consuleret. Missus igitur Petrónius Turpiliánus (tamquam exórábilior · et délictís hostium novus, eoque poenitentiae mítior), compositís prioribus · nihil ultrá ausus, Trebellio Maximo próvinciam trádidit. Trebellius, segnior · et nullís castrórum experímentís, cómitáte quádam cúrandi · próvinciam tenuit. Didicére jam barbari quoque ignoscere vitiis blandientibus; et interventus cívílium armórum praebuit justam segnitiae excúsátionem. Sed discordiá labórátum, quum assuétus expedítionibus · mílès ótio lascíviret. Trebellius, fugá ac latebrís · vítátá exercitús írá, indecórus atque humilis · precáriò mox praefuit: ac velut pacti [sunt], exercitus licentiam, dux salútem; et séditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bólánus, manentibus adhuc cívílibus bellís, agitávit Britanniam disciplíná. Eadem inertia ergá hostes, similis petulantia castrórum; nisi quòd innocens Bólánus et nullís délictís invísus · cáritátem paráverat loco auctóritátis.

XVII. Sed ubi cum caetero orbe · Vespasiánus et *Britanniam* recuperávit—magni duces; égregii exercitús; minúta hostium spes. Et terrórem statim intulit Petílius Ceriális, Brigantum cívitátem (quae numerósissima próvinciae tótíus perhibétur) aggressus. Multa proelia, et aliquando non incruenta; magnamque Brigantum partem aut victóriá amplexus est · aut bello. Et Ceriális quidem alteríus successóris cúram fámamque

obruisset: [sed] sustinuit mólem Július Frontínus, vir magnus, quantum licébat; validamque et pugnácem Silurum gentem armís subégit, super virtútem hostium · locórum quoque difficultátes éluctátus.

XVIII. Hunc Britanniae statum, has bellórum vices, mediá jam aestáte transgressus · Agricola invénit; quum et mílites (velut omissá expedítione) ad sécúritátem, et hostes ad occásionem, verterentur. Ordovicum cívitas (haud multo ante adventum ejus) álam in fínibus suís agentem · prope úniversam obtríverat: eoque initio érecta próvincia; et quibus bellum volentibus erat, probáre exemplum · ac recentis légáti animum opperíri. Tum Agricola—quamquam transvecta aestas, sparsi per próvinciam numeri, praesumpta apud mílitem illíus anni quies (tarda et contrária · bellum inchoátúro), et plerísque 'custódíri suspecta' potius vidébátur—íre obviam discrímini statuit; contractísque legionum vexillís · et modicá auxiliorum manu (quia in aequum dégredi · Ordovices non audébant), ipse ante agmen—quo caeterís · par animus simili perículo esset—érexit aciem. Caesáque prope úniversá gente—non ignárus, 'instandum fámae; ac, prout príma cessissent, terrórem caeterís fore'—Monam insulam ([a] cujus possessione · revocátum Paulínum rebellione totíus Britanniae, suprá memorávi) redigere in potestátem · animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, náves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. Dépositís omnibus sarcinís · lectissimos auxiliárium—quibus nóta vada · et patrius nandi úsus (quo simul séque et arma et equos regunt)—ita repenté immísit, ut obstupefacti hostes (qui classem, qui náves, qui mare exspectábant) nihil arduum aut invictum crédiderent · sic ad bellum venientibus. Ita petítá páce · ac déditá insulá, clárus ac magnus habéri Agricola; quippe cui in-

gredienti próvinciam (quod tempus alii · per ostentátionem et officiorum ambitum transigunt) labor et perículum placuisset. Nec Agricola, prosperitáte rérum in vánitátem úsus, 'expedítionem' aut 'victóriam' vocábat victos-continuisse; ne 'laureátís' quidem gesta prósecutus est. Sed, ipsá dissimulátione fámae, fámam auxit · aestimantibus, quantá futúri spé tam magna tacuisset.

XIX. Caeterum animórum-próvinciae prúdens—simulque doctus per aliéna experímenta, parum prófici armís · si injúriae sequerentur—causas bellórum statuit excídere. A se suísque orsus, prímum domum suam coërcuit; quod plerísque haud minus arduum est · quàm próvinciam regere. Nihil per líbertos servosque · publicae rei; non studiis prívátís nec ex commendátione aut precibus centurionum · mílites ascíre, sed optimum quemque · fídissimum putáre; omnia scíre, non omnia exsequi; parvís peccátís veniam, magnís sevéritátem, commodáre; nec poená semper, sed saepius poenitentiá, contentus esse; officiis et administrátionibus potius non-peccátúros praepónere, quàm damnáre · quum peccâssent; frúmenti et tribútórum exactionem · aequálitáte múnerum mollíre—circumcísís, quae in quaestum reperta · ipso tribúto gravius tolerábantur. (Namque per lúdibrium assidére clausís horreís, et emere ultro frúmenta · ac vendere pretio, cógébantur: dévortia itinerum et longinquitas regionum indícébátur, ut cívitátes a proximís híbernís · in remóta et ávia déferrent; donec, quod omnibus in promptu erat, paucís lucrósum fieret).

XX. Haec prímo statim anno · comprimendo, égregiam fámam páci circumdedit; quae, vel incúriá vel intolerantiá priorum, haud minus quàm bellum timébátur. Sed ubi aestas advénit, contracto exercitu ·

multus in agmine laudáre modestiam, disjectos coërcére; loca castrís ipse capere; aestuária ac silvas ipse praetentáre; et nihil interim apud hostes quiétum pati, quóminus subitís excursibus populárétur; atque ubi satis terruerat, parcendo · rursus irrítámenta pácis ostentáre. Quibus rébus multae cívitátes, quae in illum diem ex aequo égerant, datís obsidibus · íram posuére; et praesidiis castellísque circumdatae [sunt] tantá ratione cúráque · ut nulla ante Britanniae nova pars.

XXI. Illacessíta transiit sequens hiems, salúberrimís consiliis absumpta. Namque—ut homines dispersi ac rudes, eoque in bello faciles, quiéti et ótio per voluptátes assuescerent—hortári prívátim · adjuváre publicé, ut templa · fora · domos exstruerent, laudando promptos et castígando segnes. Ita honóris aemulátio pro necessitáte erat. Jam véro principum fílios líberálibus artibus érudíre, et ingenia Britannórum studiis Gallórum anteferre; ut, qui modo linguam Rómánam abnuébant, éloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitús nostri honor, et frequens toga; paulátimque discessum ad délénímimenta vitiorum, porticús · et balnea · et convíviorum élegantiam; idque apud imperítos '*húmánitas*' vocábátur, quum pars *servitútis* esset.

XXII. Tertius expedítionum annus novas gentes aperuit, vastátís usque ad Tanaum (aestuário nómen est) nátionibus. Quá formídine territi, hostes (quamquam conflictátum saevís tempestátibus) exercitum · lacessere non ausi; pónendísque insuper castellís spatium fuit. Annotábant períti, non alium ducem opportúnitátes locórum sapientius légisse. Nullum ab Agricolá positum castellum · aut vi hostium expugnátum, aut pactione ac fugá désertum: crébrae éruptiones; nam adversus moras obsidionis · annuís cópiis firmábantur. Ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque

praesidio—irritís hostibus eoque despérantibus, quia (soliti plérumque damna aestátis · híberní́s éventibus pensáre) tum aestáte atque hieme juxtá pellébantur. Nec Agricola unquam per-alios-gesta avidus intercépit; seu centurio · seu praefectus incorruptum facti testem habébat. Apud quosdam 'acerbior in conviciis' narrábátur; 'ut erat cómis bonís, ita adversus malos injúcundus.' Caeterum ex irácundiá nihil supererat; sécrétum et silentium ejus non timéres; honestius putábat offendere · quàm ódisse.

XXIII. Quarta aestas · obtinendís, quae percurrerat, insumpta; ac, si virtús exercituum · et Rómáni nóminis glória paterétur, inventus in ipsá Britanniá terminus. Namque Clota et Bodotria, díversi maris aestibus · per immensum revectae, angusto terrárum spatio dirimuntur: quod tum praesidiis firmábátur; atque omnis propior sinus tenébátur, summótís velut in aliam insulam hostibus.

XXIV. Quinto expedítionum anno, náve prímá transgressus, ignótas ad id tempus gentes · crébrís simul ac prosperís proeliis domuit; eamque partem Britanniae, quae Hiberniam aspicit, cópiis instruxit; in spem magis quàm ob formídinem—síquidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispániam sita · et Gallico quoque mari opportúna, valentissimam imperii partem magnís invicem úsibus miscuerit. Spatium ejus—si Britanniae comparétur, angustius—nostri maris insulas superat. Solum coelumque · et ingenia cultusque hominum haud multum a Britanniá differunt; melius aditús portúsque, per commercia et negótiátóres, cogniti. Agricola, expulsum séditione domesticá, únum ex régulís gentis excéperat; ac specié amícitiae in occásionem retinébat. Saepe ex eo audívi, 'legione úná et modicís auxiliis ·

‘débellári obtinéríque Hiberniam posse: idque etiam ‘adversus Britanniam prófutúrum—si Rómána ubíque ‘[essent] arma, et velut e conspectu líbertas tollerétur’.

XXV. Caeterum aestáte, quá sextum officii annum inchoábat, amplexus cívitátes trans Bodotriam sitas (quia mótús úniversárum ultrá gentium · et infesta hostílis exercitús itinera timébantur), portús classe explórávit. Quae, ab Agricolá prímum assumpta in partem vírium, sequébátur égregiá specié; quum simul terrá · simul mari bellum impellerétur; ac saepe iisdem castrís · pedès equèsque et nauticus mílès, mixti cópiis et laetitiá, sua quisque facta · suos cásús attollerent; ac modo silvárum ac montium profunda, modo tempestátum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc victus óceanus, mílitári jactantiá comparárentur. Britannos quoque (ut ex captívís audiébátur) vísa classis obstupefaciébat; tamquam, aperto maris sui sécréto, ultimum victís perfugium clauderétur. Ad manús et arma conversi · Calédoniam-incolentes populi, parátu magno · majóre fámá (uti mos est de ignótís) oppugnáre ultro castellum adorti, metum · ut próvocantes addiderant: ‘regrediendumque citrá Bodotriam et excédendum · potius quàm pellerentur’, ignávi · specié prúdentium admonébant; quum interim cognoscit, hostes plúribus agminibus irruptúros. Ac ne superante numero · et perítiá locórum circumírétur, díviso et ipse in tres partes exercitu · incessit.

XXVI. Quod ubi cognitum hosti; mútáto repenté consilio · úniversi, nónam legionem (ut maximé invalidam) nocte aggressi, inter somnum ac trepidátionem (caesís vigilibus) irrúpére. Jamque in ipsís castrís pugnábánt; quum Agricola, iter hostium ab explórátóribus édoctus · et vestígiis insecútus, vélócissimos equitum peditumque · assultáre tergís pugnantium jubet.

Mox ab úniversís adjici clámórem; et propinquá lúce fulgére signa. Ita ancipiti malo territi Britanni; et Rómánís redit animus, ac sécúri · pro salúte de *glóriá* certábant. Ultro quínetiam érúpére; et fuit atrox in ipsís portárum angustiis proelium; dónec pulsi hostes:—utróque [nostro] exercitu certante, hís · ut tulisse opem, illís · ne eguisse auxilio, vidérentur. Quod-nisi palúdes et silvae · fugientes texissent, débellátum illá victóriá foret.

XXVII. Cujus conscientiá ac fámá ferox · exercitus, 'nihil virtúti suae invium, et penetrandam Calédo-'niam, inveniendumque tandem Britanniae terminum · 'continuo proeliorum cursu', fremébant; atque illi · modo cauti ac sapientes, prompti post éventum ac magniloqui erant. Iníquissima haec bellórum conditio est:—prospera omnes *sibi* vindicant; adversa *úni* imputantur. At Britanni—non virtúte, sed occásione et arte, se victos rati—nihil ex arrogantiá remittere; quóminus juventútem armárent, conjuges ac líberos in loca túta transferrent, coetibus ac sacrificiis conspírátionem cívitátum sancírent. Atque ita irrítátís utrimque animís, discessum.

XXVIII. Eádem aestáte cohors Usípiorum, per Germánias conscripta · et in Britanniam transmissa, magnum ac memorábile facinus ausa est. Occíso centurione ac mílitibus (qui, ad trádendam disciplínam immixti manipulís, exemplum et rectóres habébantur), tres 'liburnicas'—adactís per vim gubernátóribus—ascendére; et úno rémigante (suspectís duobus · eoque interfectís), nondum vulgáto rúmóre · ut míráculum praevehébantur. Mox ad aquam atque útilia rapienda · cum plerísque Britannórum sua-défensantium proelio congressi; ac—saepe victóres, aliquando pulsi—eo ad extrémum inopiae vénére, ut infirmissimos suorum,

mox · sorte ductos, vescerentur. Atque ita circumvecti Britanniam, ámissís per inscítiam-regendi návibus · pro praedónibus habiti—prímum a Suévís, mox a Frísiis, intercepti sunt. Ac fuére, quos—per commercia vénumdatos, et in nostram usque rípam · mútátione ementium adductos—indicium tanti cásús illustrávit.

XXIX. Initio aestátis · Agricola domestico vulnere ictus. Anno ante nátum · fílium ámísit; quem cásum neque (ut pleríque fortium virórum) ambitiose, neque per lámenta rursus ac maerórem · muliebriter, tulit. Et in luctu · bellum inter remedia erat. Igitur praemissá classe, quae plúribus locís praedata · magnum et incertum terrórem faceret, expedíto exercitu (cui ex Britannís fortissimos · et longá páce explórátos addiderat) ad montem Grampium pervénit, quem jam hostis inséderat. Nam Britanni—nihil fracti · pugnae prioris éventu, et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti 'commúne perículum concordiá própulsandum'—légátionibus et foederibus · omnium cívitátum víres excíverant. Jamque super tríginta millia armátórum aspiciébantur; et adhuc affluébat omnis juventús, et quibus crúda ac viridis senectús, clari bello · et sua quisque decora gestantes: quum inter plúres duces · virtúte et genere praestans, nómine Calgacus, apud contractam multitúdinem proelium-poscentem · in hunc modum locútus fertur:—

XXX. "Quotiens causas belli et necessitátem "nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum "diem consensumque vestrum · initium líbertátis tóti "Britanniae fore. Nam et úniversi · servitútis expertes; "et nullae ultrá terrae; ac ne mare quidem sécúrum, "imminente nóbís classe Rómáná. Ita proelium atque "arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignávís "tútissima sunt. Priores pugnae, quibus adversus

" Rómános variá fortúná certátum est, spem ac subsidium " in nostrís manibus habébant; quia nóbilissimi tótíus " Britanniae—eoque in ipsís penetrálibus siti, nec servi-" entium littora aspicientes—oculos quoque · a contactu " dominátionis inviòlátos habébámus. Nos, terrárum ac " líbertátis extrémos, recessus ipse ac sinus fámae · in " hunc diem défendit: atque omne ignótum pro magni-" fico est. Sed nunc terminus Britanniae patet. Nulla " jam ultrá gens; nihil nisi fluctús et saxa · et infestiores " Rómáni, quórum superbiam frustrá per obsequium ac " modestiam effúgeris. Raptóres orbis, postquam " cuncta-vastantibus défuére terrae, jam et *mare* scrú-" tantur:—si locuples hostis est, avári; si pauper, " ambitiosi; quos non Oriens, non Occidens satiáverit. " Sóli omnium · opes atque inopiam pari affectu concu-" piscunt. Auferre · trucídáre · rapere, falsís nóminibus " 'imperium'; atque ubi sólitúdinem faciunt, 'pácem' " appellant.

XXXI. " Líberos cuíque ac propinquos suos · " nátúra cárissimos esse voluit: hi per déléctús · alibi " servitúri auferuntur. Conjuges soróresque, etiamsi " *hostílem* libídinem effugiant, nómine 'amícárum' atque " 'hospitum' polluuntur. Bona fortúnaeque · in tribútum " aggerantur atque 'frúmentum': corpora ipsa ac " manús, silvís ac palúdibus émúniendís, inter verbera " ac contumélias conteruntur. Náta servitúti mancipia · " *semel* véneunt, atque ultro a dominís *aluntur*: Britannia " servitútem suam *quotídié* emit, quotídié *pascit*. Ac " sícut in familiá · recentissimus quisque servórum etiam " conservís lúdibrio est; sic in hoc orbis-terrárum vetere " famulátu · novi nos et víles in excidium petimur. " Neque enim arva nóbís · aut metalla · aut portús sunt, " quibus exercendís reservémur. Virtús porro ac ferócia " subjectórum · ingráta imperantibus; et longinquitas

"ac sécrétum ipsum, quo tútius, eo suspectius. Ita "(sublátá spe veniae) tandem súmite animum—tam "quibus salús, quàm quibus glória, cárissima est. "Brigantes, féminá duce, exúrere colóniam, expugnáre "castra; ac, nisi félícitas in sócordiam vertisset, exuere "jugum potuére: nos—integri et indomiti, et líber-"tátem non in poenitentiam látúri—prímo statim "congressu ostendámus, quos sibi Calédonia viros "séposuerit.

XXXII. "An eandem Rómánís in bello virtútem, "quàm in páce lascíviam, adesse créditis? Nostrís "illi dissensionibus ac discordiis clári, vitia hostium · in "glóriam exercitús sui vertunt; quem (contractum ex "díversissimís gentibus) ut secundae res tenent, ita "adversae dissolvent:—nisi Gallos et Germános et "(pudet dictu) Britannórum plérosque (licet dominátioni "aliénae sanguinem commodent, diútius tamen hostes "quàm servos) fidé et affectu tenéri putátis. Metus ac "terror est (infirma vincula cáritátis); quae ubi re-"móveris—qui timére désierint, ódisse incipient. Omnia "victóriae incitámenta pro *nóbís* sunt: nullae Rómános "conjuges accendunt; nulli parentes fugam exprobrátúri "sunt: aut nulla · plérísque patria, aut alia, est. Paucos "numero, trepidos ignórantiá, caelum ipsum ac mare "et silvas (ignóta omnia) circumspectantes, clausos "quódammodo ac vinctos—dii nóbís trádidérunt. Ne "terreat vánus aspectus · et auri fulgor atque argenti, "quod neque tegit · neque vulnerat. In ipsá hostium "acié inveniémus nostras manús; agnoscent *Britanni* "suam causam; recordábuntur *Galli* priorem líbertá-"tem; déserent illos caeteri *Germáni*, tamquam núper "Usípii relíquérunt. Nec quicquam ultrá formídinis: "vacua castella; senum colóniae, inter male párentes "et injusté imperantes; aegra múnicipia et discordantia.

"Hîc dux, hîc exercitus: illic tribúta · et metalla · et "caeterae servientium poenae, quas in aeternum per- "ferre, aut statim ulcisci, in hoc campo est. Proinde itúri "in aciem, et majóres vestros · et posteros cógitáte."

XXXIII. Excépére órátionem alacres (ut barbarís móris) cantu fremitúque et clámóribus dissonís. Jamque agmina et armórum fulgóres · audentissimi cujusque prócursu; simul instruébátur acies: quum Agricola, (quamquam laetum et vix múnímentís coërcitum) mílitem · accendendum adhuc ratus, ita disseruit:—

"Octávus annus est, commílitónes, ex quo—virtúte "et auspiciis imperii Rómáni, fidé atque operá vestrá— "Britanniam vícistis. Tot expedítionibus · tot proeliis "(seu fortitúdine adversus hostes, seu patientiá ac labóre "paene adversus ipsam rerum nátúrám, opus fuit) neque "me mílitum, neque vos ducis, poenituit. Ergo—égressi, "*ego* · veterum légátórum, *vos* · priorum exercituum, "terminos—fínem Britanniae · non fámá nec rúmóre, "sed castrís et armís, tenémus. Inventa Britannia · et "subacta. Equidem saepe in agmine, quum vos palúdes "montesve et flúmina fatígárent, fortissimi-cujusque "vóces audiébam, 'Quando dabitur hostis, quando "acies?'. Veniunt, e latebrís suís extrúsi: et vóta "virtúsque in aperto; omniaque próna victóribus, atque "eadem victís adversa. Nam ut superâsse tantum "itineris · silvas évásisse · transîsse aestuária, pulchrum "ac decórum *in frontem*; ita *fugientibus* perículósissima, "quae hodié prosperrima sunt. Neque enim nóbís · aut "locórum eadem nótitia, aut commeátuum eadem "abundantia; sed manús et arma, et in hís omnia. "Quod ad me attinet, jam prídem mihi décrétum est, "'neque exercitús neque ducis · terga túta esse'. Proinde "et honesta mors · turpi vítá potior; et incolumitas ac

" decus · eodem loco sita sunt ; nec inglórium fuerit, in " ipso terrárum ac nátúrae fíne cecidisse.

XXXIV. " Si novae gentes atque ignóta acies con-" stitisset, aliorum exercituum exemplís vos hortárer : " nunc vestra decora recenséte, vestros oculos interro-" gáte. Ii sunt, quos proximo anno, únam legionem " furto noctis aggressos, clámóre débellâstis ; ii · caete-" rórum Britannórum fugácissimi, ideoque tam diu " superstites. Quómodo silvas saltúsque penetrantibus · " *fortissimum* quodque animal contrá ruere, *pavida* et " *inertia* · ipso agminis sono pelluntur : sic *ácerrimi* " Britannórum jam prídem cecidérunt ; reliquus est " numerus *ignávórum* et *metuentium*. Quos quòd tandem " invénistis, non *restitérunt*, sed *déprehensi sunt* : " novissimae res cum extrémo metús torpóre · défixére " aciem in hís vestígiis, in quibus pulchram et spectábilem " victóriam éderétis. Transigite cum expedítionibus : " impónite quinquáginta annís · magnum diem : ap-" probáte rei-publicae, ' nunquam exercitui imputári " potuisse · aut moras belli, aut causas rebellandi '."

XXXV. Et alloquente adhuc Agricolá, mílitum ardor éminébat : et fínem órátionis ingens alacritas consecúta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia (quae octo millium erant) mediam aciem firmárent, equitum tria millia · cornibus affunderentur. Legiones pro vallo stetére :—ingens victóriae decus · citrá Rómánum sanguinem bellandi, et auxilium · si pellerentur. Britannórum acies—in speciem simul-ac terrórem—éditioribus locís constiterat ; ita ut prímum agmen · aequo, caeteri per acclíve jugum convexi · velut insurgerent : media campi · covinnárius equès strepitu ac discursu complébat. Tum Agricola—superante hostium multitúdine veritus, ne simul in frontem · simul in latera

suorum pugnárétur—díductís ordinibus (quamquam porrectior acies futúra erat, et 'accersendas' pléríque 'legiones' admonébant), promptior in spem et firmus adversís, dímisso equo · pedès ante vexilla constitit.

XXXVI. Ac prímo congressu éminus certábátur; simulque constantiá simul arti · Britanni ingentibus gladiis et brevibus caetrís missilia nostrórum vítáre vel executere; atque ipsi magnam vim télórum superfundere: dónec Agricola tres Batávórum cohortes · ac Tungrórum duas cohortátus est, ut rem ad mucrónes ac manús addúcerent—quod et ipsís (vetustáte mílitiae) exercitátum, et hostibus inhabile (parva scúta et énormes gladios gerentibus). Nam Britannórum gladii sine mucróne · complexum armórum et in-aperto pugnam non tolerábant. Igitur—ut Batávi miscére ictús, feríre umbónibus, óra foedáre, et (strátís, qui in aequo astiterant) érigere in colles aciem, coepére—caeterae cohortes, aemulátione et impetu connísae, proximos quosque caedere; ac pléríque sémineces aut integri · festínátione victóriae relinquébantur. Interim equitum turmae fúgére; covinnárii · peditum se proelio miscuére, et (quamquam recentem terrórem intulerant) densís tamen hostium agminibus et inaequálibus locís haerébant: miniméque equestris · ea jam pugnae facies erat; quum aegré diu stantes · simul equórum corporibus impellerentur; ac saepe vagi currús, exterriti sine rectóribus equi (ut quemque formído tulerat), transversos aut obvios incursábant.

XXXVII. Et Britanni—qui adhuc pugnae expertes · summa collium inséderant, et paucitátem nostrórum vacui sprernébant—dégredi paulátim et circumíre terga vincentium coeperant: ni (id ipsum veritus) Agricola quattuor equitum álas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset; quantóque ferócius

accurrerant, tanto ácrius pulsos in fugam disjécisset. Ita consilium Britannórum in ipsos versum; transvectaeque (praecepto ducis) a fronte pugnantium, álae áversam hostium aciem invásére. Tum véro patentibus locís grande et atrox spectáculum:—sequi, vulneráre, capere, atque eosdem (oblátis aliis) trucídáre. Jam hostium (prout cuíque ingenium erat) catervae armátórum · paucioribus terga praestáre, quídam inermes ultro ruere · ac se morti offerre: passim arma, et corpora, et laceri artús, et cruenta humus, et aliquando etiam victís íra virtúsque. Postquam silvís appropinquávérunt, identidem collecti prímos sequentium (incautos et locórum ignáros) circumveniébant. Quod-ni frequens ubíque Agricola · validas et expedítas cohortes indáginis modó [circumgredi], et (sícubi arctiora erant) partem equitum · dímissís equís, simul ráriores silvas equitem, persultáre jussisset—acceptum aliquod vulnus per nimiam fídúciam foret. Caéterum—ubi compositos firmís ordinibus · sequi rursus vídére —in fugam versi (non agminibus · ut prius, nec alius alium respectantes) rári et vítábundi invicem, longinqua atque ávia petiére. Fínis sequendi · nox et satietas fuit. Caesa hostium ad decem millia: nostrórum trecenti sexáginta cecidére; in quîs Aulus Atticus, praefectus cohortis, juveníli ardóre · et feróciá equi hostibus illátus.

XXXVIII. Et nox quidem · gaudio praedáque laeta victóribus. Britanni pálantes, mixtóque virórum mulierumque plórátu, trahere vulnerátos; vocáre integros; déserere domos, ac per íram ultro incendere; éligere latebras, et statim relinquere; miscére invicem consilia aliqua, deinde séparáre; aliquando frangi aspectu pignorum suorum, saepius concitári; satisque constábat saevîsse quosdam in conjuges ac líberos,

tamquam miserérentur. Proximus dies faciem victóriae látius aperuit:—vastum ubíque silentium, sécréti colles, fúmantia procul tecta, német explóratóribus obvius. Quibus in omnem partem dímissís—ubi incerta fugae vestígia, neque usquam conglobári hostes compertum, et exactá jam aestáte · spargi bellum nequíbat—in fínes Borestórum exercitum dédúcit. Ibi acceptís obsidibus, praefecto classis · circumvehi Britanniam praecipit. Datae ad id víres; et praecesserat terror. Ipse peditem atque equites lento itinere, quo novárum gentium animi · ipsá transitús morá terrérentur, in híbernís locávit: et simul classis, secundá tempestáte ac fámá, Trutulensem portum tenuit, unde (proximo Britanniae latere lecto) omnis redierat.

XXXIX. Hunc rérum cursum—quamquam nullá verbórum jactantiá · epistolís Agricolae auctum—(ut Domitiáno móris erat) fronte laetus · pectore anxius excépit. Inerat conscientia, 'dérísui fuisse · núper falsum 'e Germániá triumphum (emptís per commercia · quórum 'habitús et crínes in captívórum speciem formárentur): 'at nunc véram magnamque victóriam, tot millibus 'hostium caesís, ingenti fámá celebrári. Id sibi maximé 'formídolósum, príváti hominis nómen · suprá principis 'attolli; frustrá studia fori · et cívílium artium decus 'in silentium acta, si *mílitárem* glóriam alius occupáret; 'et caetera utcumque facilius dissimulári, ducis boni · '*imperátóriam* virtútem esse'. Tálibus cúrís exercitus, (quodque saevae cógitátionis indicium erat) sécréto suo satiátus, optimum in praesentiá statuit · repónere odium, dónec impetus fámae et favor exercitús languesceret. Nam etiamtum Agricola Britanniam obtinébat.

XL. Igitur triumphália ornámenta, et illustris statuae honórem, et quicquid pro triumpho datur,

(multo verbórum honóre cumuláta) décerni in senátu jubet; addíque insuper opínionem, 'Syriam próvinciam Agricolae destinári' (vacuam tum morti Atílii Rúfi consuláris, et majóribus reservátam). Crédidére pléríque, 'líbertum ex sécrétioribus ministeriis missum · ad 'Agricolam códicillos, quibus ei Syria dabátur, tulisse '(cum praecepto · ut, si in Britanniá foret, tráderentur); 'eumque líbertum, in ipso freto óceani obvium Agricolae, 'ne appelláto quidem eo · ad Domitiánum remeâsse':—síve vérum istud, síve ex ingenio principis · fictum ac compositum est. Trádiderat interim Agricola successóri suo próvinciam quiétam tútamque. Ac—ne notábilis celebritáte et frequentiá-occurrentium · introitus esset—vítáto amícórum officio, noctu in urbem · noctu in palátium (ita ut praeceptum erat) vénit; exceptusque brevi osculo et nullo sermóne, turbae servientium immixtus est. Caeterum, ut mílitáre nómen (grave inter ótiosos) aliis virtútibus temperáret, tranquillitátem atque ótium penitùs auxit—cultu modicus, sermóne facilis, úno aut altero amícórum comitátus—adeo ut pléríque (quibus magnos viros per *ambitionem* aestimáre · mos est) víso aspectóque Agricolá · quaererent fámam, pauci interpretárentur.

XLI. Crébro per eos dies apud Domitiánum absens accúsátus, absens absolútus, est. Causa perículi—non crímen ullum, aut queréla laesi cujusquam; sed infensus-virtútibus princeps, et glória viri, ac pessimum inimícórum genus, *laudantes*. Et ea insecúta sunt rei-publicae tempora, quae siléri Agricolam non sinerent:—tot exercitús in Moesiá Dáciáque et Germániá et Pannoniá, temeritáte aut per ignáviam ducum, ámissi; tot mílitáres viri · cum tot cohortibus expugnáti et capti; nec jam de límite imperii et rípá, sed de híbernís legionum et possessione, dubitátum. Ita quum damna

damnís continuárentur · atque omnis annus fúneribus et cládibus insignírétur, poscébátur óre vulgi · dux Agricola, comparantibus cunctís vigórem et constantiam et expertum-bellís animum · cum inertiá et formídine caeterórum. Quibus sermónibus, satis constat, Domitiáni quoque aures · verberátas ; dum optimus quisque líbertórum · amóre et fidé, pessimi · malignitáte et lívóre, prónum-déterioribus principem exstimulábant. Sic Agricola simul suís virtútibus, simul vitiis aliorum, in ipsam glóriam praeceps agébátur.

XLII. Aderat jam annus, quo próconsulátum Asiae et Africae sortírétur ; et occíso Cívícá núper, nec Agricolae consilium deerat, nec Domitiáno exemplum. Accessére quídam cógitátionum-principis períti, qui 'itúrusne esset in próvinciam' ultro Agricolam interrogárent. Ac prímo occultius quiétem et ótium laudáre ; mox operam suam in approbandá excúsátione offerre ; postrémo non jam obscúri, suádentes simul terrentesque, pertraxére ad Domitiánum. Qui (parátus simulátione) in arrogantiam compositus · et audiit preces excúsantis, et—quum annuisset—agi sibi grátias passus est, nec érubuit beneficii invidiá. Salárium tamen (próconsulári solitum offerri, et quibusdam a se ipso concessum) Agricolae non dedit :—síve offensus · non petítum ; sive ex conscientiá · ne, quod vetuerat, vidéretur émisse. Proprium húmáni ingenii est, ódisse · quem laeseris : Domitiáni véro nátúra—praeceps in íram, et quo obscúrior · eo irrevocábilior—moderátione tamen prúdentiáque Agricolae léniébátur ; quia non contumáciá, neque ináni jactátione líbertátis, fámam fátumque próvocábat. Sciant, quibus móris est · illicita mírári, 'posse etiam sub malís 'principibus · magnos viros esse ; obsequiumque ac 'modestiam (si industria ac vigor adsint) eo laudis

‘excédere, quo plérı́que per abrupta (sed in nullum ‘rei-publicae úsum) ambitiosá morte incláruérunt’.

XLIII. Fı́nis vı́tae ejus · nóbis luctuosus, amı́cı́s tristis, extráneı́s etiam ignótı́sque · non sine cúrá, fuit. Vulgus quoque et hic aliud-agens populus · et ventitávére ad domum, et per fora et circulos locúti sunt; nec quisquam, audı́tá morte Agricolae, aut laetátus est · aut statim oblı́tus. Et augébat miserátionem constans rúmor, ‘venéno interceptum’. Nóbı́s nihil comperti, affirmáre ausim. Caeterum per omnem valetúdinem ejus (crébrius quàm ex móre principátús · per nuntios vı́sentis) et lı́bertórum prı́mi · et medicórum intimi vénére:—sive cúra illud, sive inquı́sı́tio erat. ‘Suprémo ‘quidem dié · mómenta ipsa déficientis per dispositos ‘cursóres nuntiáta’, constábat—nullo crédente, ‘sic accelerári · quae *tristis* audı́ret’. Speciem tamen dolóris · animo vultúque prae se tulit, sécúrus jam odii, et qui facilius dissimuláret gaudium · quàm metum. Satis constábat, ‘lecto testámento Agricolae, quo cohérédem ‘optimae uxóri et piissimae fı́liae · Domitiánum scripsit, ‘laetátum eum · velut honóre júdicioque’. Tam caeca et corrupta mens assiduı́s adulátionibus erat, ut nescı́ret ‘a bono patre non scrı́bi hérédem · nisi *malum* principem’.

XLIV. Nátus erat Agricola, Caio Caesare tertium consule, Ídibus Júniis: excessit quarto et quinquágésimo anno, decimo Kalendas Septembres, Collégá Priscóque consulibus. Quod-si habitum quoque ejus · posteri noscere velint:—decentior quàm sublı́mior fuit; nihil metús in vultu; grátia óris supererat. *Bonum* virum · facile créderes, *magnum* · libenter. Et ipse quidem, quamquam medio-in-spatio integrae aetátis éreptus, quantum ad *glóriam* · longissimum aevum perégit; quippe et véra bona, quae in virtútibus sita sunt,

impléverat :—et consuláribus ac triumphálibus ornámentís praedito, quid aliud adstruere fortúna poterat? Opibus nimiis non gaudébat; speciosae contigerant Fíliá atque uxóre superstitibus, potest vidéri etiam beátus (incolumi dignitáte, flórente fámá, salvís affínitátibus et amícitiis) futúra effúgisse. Nam sícuti dúráre in hanc beátissimi saeculi lúcem · ac principem Trajánum vidére, quondam augurio vótísque apud nostras aures óminábátur: ita · festínátae mortis grande sólátium tulit—évásisse postrémum illud tempus, quo Domitiánus (non jam per intervalla ac spírámenta temporum, sed continuò · et velut úno ictu) rem-publicam exhausit.

XLV. Non vídit Agricola obsessam cúriam, et clausum armís senátum, et eádem stráge · tot consulárium caedes, tot nóbilissimárum féminárum exilia et fugas. Úná adhuc victóriá Cárus Métius censébátur; et intrá Albánam arcem sententia Messálíni strepébat; et Massa Baebius jam tum reus erat. Mox nostrae duxére Helvidium in carcerem · manús; nos · Maurici Rusticíque vísus, nos innocenti sanguine Senecio · perfúdit. Nero tamen subtraxit oculos suos, *jussit*que scelera, non *spectávit*: praecipua sub Domitiáno miseriárum pars erat, vidére et aspici; quum suspíria nostra subscríberentur; quum dénotandís tot hominum pallóribus · sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contrá pudórem múniébat.

Tu véro félix, Agricola, non vitae tantum cláritáte, sed etiam opportúnitáte mortis. Ut perhibent, qui interfuérunt novissimís sermónibus tuís—constans et libens fátum excépisti, tamquam pro viríli portione innocentiam principi dónáres. Sed mihi fíliaeque, praeter acerbítatem parentis érepti, auget maestitiam: —quòd assidére valetúdini · fovére déficientem · satiári

vultu complexúque, non contigit. Excépissémus certé mandáta vócesque, quas penitus animo fígerémus. Noster · hic dolor, nostrum · vulnus; nóbís tam longae absentiae conditione · ante quadriennium ámissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissimá uxóre · superfuére honóri tuo; paucioribus tamen lacrimís complórátus es, et novissimá-in-lúce désíderávére aliquid oculi tui.

XLVI. Si quis · piorum mánibus locus, si (ut sapientibus placet) non cum corpore extinguuntur magnae animae—placidé quiescas, nosque (domum tuam) ab infirmo désíderio et muliebribus lámentís · ad contemplátionem *virtútum* tuárum voces, quas neque lúgéri neque plangi · fas est. Admírátione te potius, et temporálibus laudibus, et (si nátúra suppeditet) aemulátione, decorémus. Is · vérus honos, ea · conjunctissimi cujusque pietas. Id fíliae quoque uxóríque praecéperim:—sic patris, sic maríti, memoriam venerári; ut omnia facta dictaque ejus sécum revolvant; fámamque ac figúram *animi*, magis quàm corporis, complectantur. Non quia intercédendum putem imáginibus, quae marmore aut aere finguntur; sed, ut vultus hominum, ita *simulácra* vultús · imbécilla ac mortália sunt: forma *mentis* · aeterna; quam tenére et exprimere · non per aliénam máteriam et artem, sed tuís ipse móribus, possís. Quicquid ex Agricolá amávimus, quicquid míráti sumus, manet mansúrumque est · in animís hominum, in aeternitáte temporum, fámá rérum. Nam multos veterum, velut inglórios et ignóbiles, oblívio obruit: Agricola, posteritáti narrátus et tráditus, superstès erit.

NEWNHAM, COWELL & GRIPPER, LTD., CHISWELL STREET, E.C.